

§ 19. Згуртаванні жывых арганізмаў

Вы даведаецеся, што такое згуртаванні жывых арганізмаў, чаму арганізмы розных відаў жывуць разам на адной і той жа тэрыторыі, якія стасункі паміж арганізмамі ў згуртаваннях.

Вы навучыцеся складаць і аналізаваць харчовыя ланцугі.

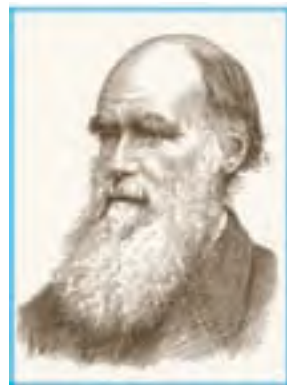
Паняцце пра біяцэноз. У час прагулкі на возера, у лес ці на луг вы, напэўна, не раз звярталі ўвагу, што на адной тэрыторыі жывуць арганізмы розных відаў.

Сукупнасць арганізмаў розных відаў, якія сумесна жывуць на адной тэрыторыі, складае згуртаванне жывых арганізмаў, альбо біяцэноз (ад грэч. *біяс* — жыццё і *кайнас* — агульны).

Насельнікі лесу, лугу, возера, сажалкі складаюць адпаведныя біяцэнозы (згуртаванні).

Паміж арганізмамі біяцэнозу існуюць цесныя сувязі. Гэта можна лёгка зразумець на наступным прыкладзе. Каля 150 гадоў таму англійскі вучоны-біёлаг Чарльз Дарвін выказаў здагадку, што можа існаваць сувязь паміж колькасцю кошак у вёсцы і колькасцю чырвонай канюшыны на прылеглых лугах, хоць гэта гучыць дзіўна. Дарвін уявіў, што адбудзецца, калі ў вёсцы не будзе кошак.

Кошкі — асноўныя ворагі *мышэй палёвак*. Не будзе кошка — і палёўкі пачнуць хутка размнажацца. Палёўкі часта разбураюць гнёзды *чмялёў* і ядуць іх лічынкі. Чым больш будзе палёвак, тым менш застанецца чмялёў, якія апыляюць кветкі *канюшыны*. Значыць, канюшына дасць менш насення і ў наступныя гады вырасце менш новых раслін. У рэшце рэшт канюшына на лузе стане рэдкасцю толькі ў выніку знікнення ў вёсцы кошак!

Чарльз Дарвін

На самай справе жыццё ў прыродзе больш складанае, чым гэты просты прыклад. Але ён дапамагае зразумець, што арганізмы розных відаў у згуртаванні цесна звязаны паміж сабой.

Харчовыя сувязі арганізмаў, ланцугі харчавання. Жывыя арганізмы ў згуртаваннях звязаны адзін з другім перш за ўсё *харчовымі сувязямі*.

Як вы ведаеце, усім жывым арганізмам патрэбна ежа з якой яны атрымліваюць неабходныя для жыцця рэчывы і энергію. Расліны, фотасінтэзуючыя пратысты і бактэрыі, выкарыстоўваючы сонечную энергію, з неарганічных рэчываў утвараюць арганічныя. Такія арганізмы называюць *вытворнікамі*. Арганічныя рэчывы служаць ежай не толькі для саміх вытворцаў, але і для другіх арганізмаў — гетэратрофаў. Іх называюць *спажыўцамі*.

Расліны паядаюцца раслінаеднымі жывёламі, якія ў сваю чаргу становяцца ахвярамі драпежнікаў. Так утвараюцца *ланцугі харчавання*, альбо *харчовыя ланцугі*.

Харчовыя ланцугі — гэта паслядоўны шэраг арганізмаў розных відаў, у якім кожны папярэдні арганізм выкарыстоўваецца ў якасці ежы для наступнага.

Напрыклад, жукі *лістаеды* кормяцца лісцем раслін, жукоў здэўбаюць насякомаедныя птушкі, якіх здабываюць драпежныя птушкі (мал. 86).

Мал. 86. Прыклад харчовага ланцуга

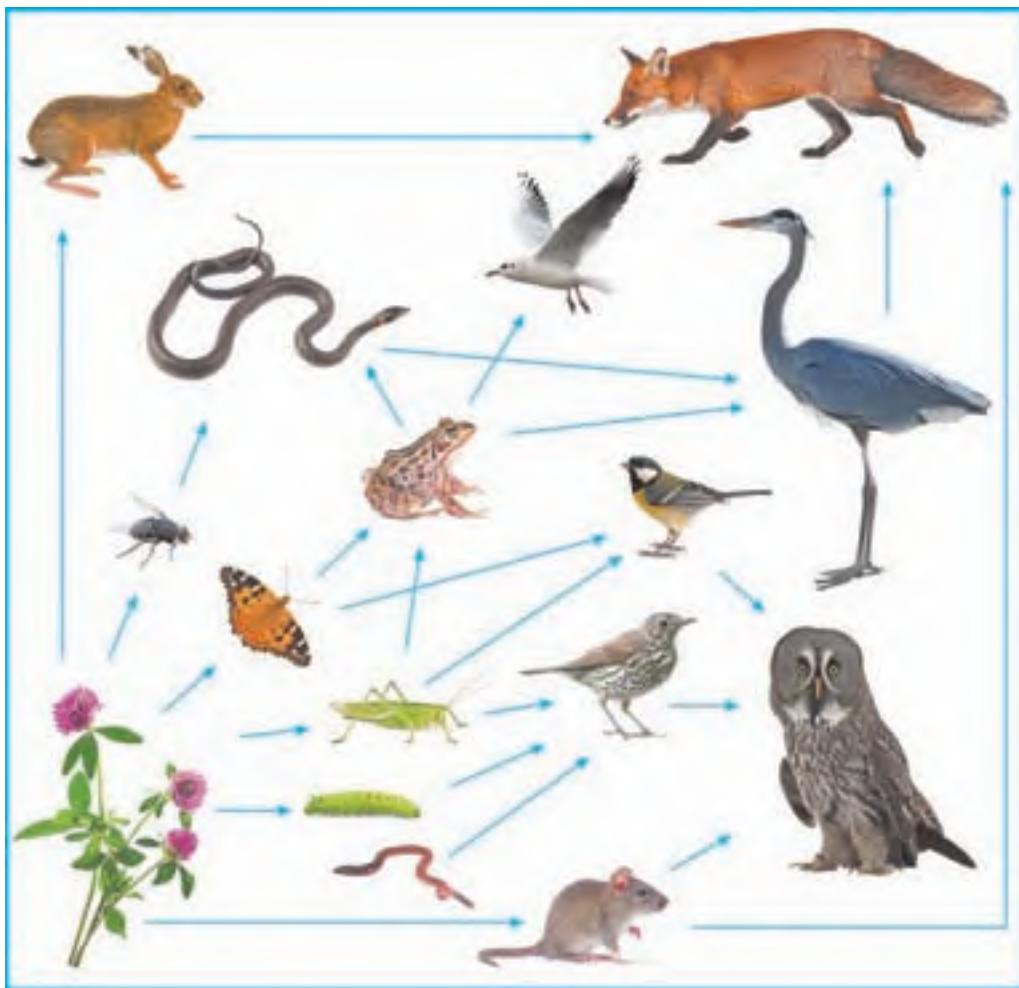
Часам гэты ланцуг ускладняецца: аднымі драпежнікамі могуць карміцца другія, а імі ў сваю чаргу — трэція. Акрамя таго, у харчовыя ланцугі могуць уключаць арганізмы-паразіты, якія таксама з'яўляюцца спажывацямі (мал. 87).

У састаў прыродных згуртаванняў уваходзяць таксама розныя *арганізмы-разбуральнікі*. Яны раскладаюць арганічныя рэчывы рэшткаў жывёл, адмерлых раслін альбо іх часткі (лісты, галіны, карані) да мінеральных рэчываў. Мінеральныя рэчывы затым ізноў выкарыстоўваюцца для атрымання арганічных рэчываў. Разбуральнікамі арганічных рэчываў у біяцэнозах з'яўляюцца бактэрыі і грыбы. Але імі могуць быць і некаторыя жывёлы (напрыклад, *дажджавыя чэрві, жукі магільчыкі*).

У прыродзе ланцугі харчавання не ізаляваныя адзін ад аднаго. Вельмі рэдка сустракаюцца выпадкі, калі дадзены від з'яўляецца ўдзельнікам толькі аднаго ланцуга харчавання. Часцей за ўсё адзіны від уваходзіць у некалькі харчовых ланцугоў.

Мал. 87. Агульная схема ланцуга харчавання

Мал. 88. Харчовая сетка

У выніку фарміруецца *харчовая сетка* (мал. 88). Такім чынам, арганізмы, якія ўваходзяць у састаў біяцэнозу, утвараюць *сетку харчовых узаемаадносін*. Кожны член гэтай сеткі адыгрывае ў ёй пэўную ролю.

Трэба таксама адзначыць, што ўсе арганізмы-вытворнікі з'яўляюцца аўтатрофамі, а спажывыцы і разбуральнікі — гетэратрофамі.

Мал. 89. Нехарчовыя ўзаемадзеянні:
будаўніцтва гнёздаў, рыхленне глебы, апыленне раслін

Нехарчовыя ўзаемадзеянні арганізмаў. Акрамя харчовых сувязей, у прыродных згуртаваннях паміж арганізмамі ўсталяваюцца і іншыя, *нехарчовыя ўзаемадзеянні* (мал. 89). Напрыклад, расліны ствараюць умовы для пражывання жывёл: даюць магчымасць схвацца ад ворагаў, пабудаваць гняздо, логава, зберагчы ад драпежнікаў патомства і г. д.

Жывёлы апыляюць расліны, распаўсюджваюць плады і насенне. Акрамя таго, яны ўгнаюць глебу, разрыхляюць яе. Гэта забяспечвае пранікненне ў глебу вады і паветра, што паскарае раскладанне арганічных рэшткаў.

► **Гэта цікава.** Прыкладам нехарчовага ўзаемадзеяння з'яўляюцца адносіны трапічнай птушкі *калібры* і некаторых раслін. Сваёй тонкай дзюбай, даўжыня якой перавышае памеры самой птушкі, *калібры* высмоктвае нектар з кветак. Каб гэта зрабіць, птушка не садзіцца на кветку, а завісае перад ёй дзякуючы інтэнсіўным узмахам крылаў. Наведаўшыся да кветкі, птушка выносіць на сваіх пёрках пылок, які потым заставіць на іншай кветцы. Так *калібры* апыляюць расліны і забяспечваюць утварэнне пладоў і насення.

Такім чынам, у любым згуртаванні ўсе арганізмы цесна звязаны і аказваюць уплыў адзін на аднаго. Расліны, жывёлы, грыбы і мікраарганізмы не могуць існаваць незалежна. Яны жывуць згуртаваннямі і ў працэсе жыцця ўключаюцца ў розныя сувязі паміж сабой. Кожны арганізм з'яўляецца неабходным звяном згуртавання. Таму ў любым згуртаванні пражываюць пэўныя віды жывых арганізмаў: у лесе — адны, на лузе — другія, у вадаёме — трэція і г. д.

Калі ўздзейнічаць на адны віды згуртавання, гэта можа адбіцца і на другіх яго відах. Напрыклад, у мінулым стагоддзі празмернае вынішчэнне *вайкоў* у некаторых краінах выклікала спачатку рэзкае павелічэнне колькасці *аленяў*. Алені сталі паступова знішчаць расліннасць. У выніку гэта прывяло да рэзкага падзення іх колькасці ад голаду і хвароб.

■ **Паўторым галоўнае.** На пэўнай тэрыторыі знаходзіцца мноства асобін розных відаў, якія ўтвараюць згуртаванне, альбо біяцэноз. У біяцэнозах арганізмы цесна звязаны рознымі ўзаемаадносінамі. Харчовыя сувязі праяўляюцца ў форме ланцугоў харчавання. Парушэнне гэтых сувязей можа прывесці да парушэння раўнавагі ў згуртаванні.

? Праверым сябе

1. Што такое прыроднае згуртаванне?
2. Якія сувязі існуюць паміж арганізмамі ў біяцэнозе? Адказ патлумачце.
3. У чым роля арганізмаў-разбуральнікаў на Зямлі?
4. Да чаго можа прывесці скарачэнне колькасці пчол і чмялёў?
5. З дадзенага спіса арганізмаў састаўце харчовы ланцуг: *бусел, жаба, конік, трава*.
6. Уявіце сабе, што ў адным невялікім лесе з дапамогай хімічных рэчываў знішчылі ўсе грыбы і бактэрыі. Што адбудзецца з гэтым лесам праз некалькі дзясяткаў гадоў?

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

Сукупнасць арганізмаў падобных паміж сабой паводле вонкавай і ўнутранай будовы, якія жывуць на пэўнай тэрыторыі ў падобных умовах і даюць пладавітае патомства, называецца **відам**. Падобныя віды ўтвараюць **род**

Крапіўнік

Капусны бялян

Лімоннік

Чына лугавая

Чына лясная

Чына вясновая

Сукупнасць арганізмаў розных відаў, якія сумесна жывуць на адной тэрыторыі, складае **згуртаванне** жывых арганізмаў, ці **біяцэноз**

Харчовыя ўзаемадзеянні арганізмаў у біяцэнозе

Харчовыя ўзаемадзеянні ў біяцэнозе рэалізуюцца ў выглядзе ланцугоў і сетак харчавання. Пад уплывам энергіі Сонца расліны ўтвараюць арганічныя рэчывы (**вытворнікі**), імі харчуюцца **спажыўцы** (раслінаедныя і драпежныя жывёлы).

У біяцэноз уваходзяць таксама **разбуральнікі** (бактэрыі, грыбы). У біяцэнозе ланцугі харчавання ўтвараюць харчовую сетку

Харчовая сетка

Ланцуг харчавання

Нехарчовыя ўзаемадзеянні арганізмаў у біяцэнозе

Будаўніцтва гнёздаў

Апыленне

Рыхленне